

В исследуемом материале нами также отмечены смешанные способы дефразеологизации:

- 1) лексическая реконструкция + синтаксическая реконструкция:
Не знаешь броду? Сиди на берегу – ср.: Не зная броду, не суйся в воду.
- 2) расширение границ + элиминация:
Учение – свет, но двор не освещает – ср.: Ученье – свет, а неученье – тьма.
- 3) грамматическая реконструкция + элиминация:
За двумя зайцами погнаться и догнать – ср.: За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь.
- 4) грамматическая реконструкция + расширение границ крылатого выражения:
А деньги вылетели в трубу – ср.: Вылететь в трубу.
- 5) расширение границ + грамматическая реконструкция + элиминация:
*Честь и здоровье – смолоду – ср.: Береги честь смолоду, а платье снову;
И один в поле – воин – ср.: Один в поле не воин;*
- 6) элиминация + синтаксическая реконструкция:
*Когда встречаются по одежке – ср.: Встречают по одежке, провожают по уму;
Когда рай – не в шалаше – ср.: С милым рай и в шалаше;
Когда запретный плод сладок – ср.: Запретный плод сладок и др.*

Благодаря дефразеологизации формируется новый пласт языкового материала, который постоянно обновляется.

Закключение. Заголовочные конструкции, построенные с применением приема дефразеологизации, – это своеобразный способ самопрезентации журналиста. Семантическая полифония подобных образований призвана привлечь дополнительное внимание читателей к публикации. «Нарушения привычных норм языка косвенно служат экспрессивности уже тем, что вносят в речь разнообразие. Нет ничего более однообразного, как повторение одних и тех же форм...» [1].

Однако актуальной в таком случае остается проблема общности кода в цепочке «автор – читатель». Свой статус «потенциальных» устойчивых единиц дефразеологизированные конструкции в публицистическом дискурсе сохраняют только при наличии соответствующих пресуппозиций реципиента-читателя, который должен восстановить первичный смысл, извлекая его из своей памяти.

1. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 392 с.

2. Горегляд, Е. Н. Авторские преобразования устойчивых выражений в публицистическом тексте (на материале русскоязычной периодической печати Беларуси) / Е. Н. Горегляд // Студзеньскія рэспубліканскія навуковыя чытанні "Жыццё, адданае слову" (памяці кандыдата філалагічных навук дацэнта Генадзя Антонавіча Арцямёнка) : матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, Віцебск, 26 студзеня 2022 г. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2022. – С. 178–182. URL : <https://rep.vsu.by/handle/123456789/32570> (дата обращения : 21.12.2025)

3. Словарь образных выражений русского языка / Т. С. Аристова, М. Л. Ковшова, Е. А. Рысева и др.; под ред. [и с предисл.] В. Н. Телия. – М.: Отечество, 1995. – 368 с.

ПОЛНАЙМЕННАСЦЬ РЫБ ГАРЧАКА І ГАЛЬЯНА Ў ГАВОРКАХ ПАЎНОЧНА-ЎСХОДНЯГА ДЫЯЛЕКТУ

Т.А. Грачыха
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Дыялектная мова ўваходзіць у склад нацыянальнай беларускай мовы, з'яўляецца крыніцай узбагачэння лексічнага складу літаратурнай мовы. Народныя гаворкі маюць важнае значэнне ў вывучэнні моўных і культурных узаемаадносін у грамадстве. У сувязі з гэтым даследаванне дыялектнай лексікі на ўзроўні прадметна-тэматычных груп з'яўляецца актуальнай задачай сучаснага мовазнаўства. У народных гаворках найменні рыб вылучаюцца ў самастойную лексіка-семантычную групу заалагічнай

тэрмінасістэмы. Лінгвагеаграфічнае вывучэнне дыялектных намінацый у адносінах да навуковых іхтыялагічных номенаў дазваляе выявіць іх супрацьстаўленя і несупрацьстаўленныя адрозненні і спецыфіку полінайменнасці прадстаўнікоў рыб.

Мэта даследавання – вызначыць дыялектныя асаблівасці намінацый такіх прадстаўнікоў іхтыяфаўны, як гарчак і гальян, на лексічным, фанетычным, словаўтваральным, семантычным узроўнях.

Матэрыял і метады. Крыніцай для даследавання моўных асаблівасцей полінайменнасці вызначаных прадстаўнікоў іхтыяфаўны паслужыў фактычны матэрыял, зафіксаваны ў дыялектных слоўніках, тэрміналагічных і энцыклапедычных даведніках. Метады даследавання – апісальны і параўнальна-супастаўляльны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Народныя гаворкі Віцебшчыны складаюць значную частку дыялектнага масіву Беларусі і ўваходзяць у склад паўночна-ўсходняга дыялекту. Дыялектныя намінацыі вызначаюцца ўласналексічнымі, лексіка-фанематычнымі, лексіка-словаўтваральнымі, лексіка-семантычнымі адрозненнямі. Разгледзім функцыянаванне полінайменных радоў і дыялектныя адрозненні гарчака і гальяна ў гаворках Віцебшчыны.

Паводле тэрміналагічных даведнікаў вызначаныя прадстаўнікі рыб адносяцца да сям’і Карпавых: гарчак (рус. горчак, *Rhodeus sericeus*), гальян звычайны (рус. голянь обыкновенный, *Phoxinus phoxinus* (L.)) [11; с. 548, 569; 7; с. 59, 61]. Гэта дробная рыба, якую звычайна выкарыстоўваюць не для ежы, а ў якасці жывёца. Гарчак падобны да маленькага карасіка, асабліва прыгожы ў час нерасту, горкі на смак. Гальян мае вераценападобнае цела, стракатую афарбоўку, у час нерасту становіцца вельмі прыгожым, набывае зеленавата-залацісты колер [5; с. 69]. На нашу думку, невялікі памер і прыгожая афарбоўка рыбак прывялі да збытвання гэтых відаў у народных гаворках, што садзейнічала ўтварэнню лексіка-семантычных адрозненняў. Так, на тэрыторыі паўночна-ўсходняга дыялекту для абазначэння гарчака і гальяна пашыранай з’яўляецца намінацыя *гаркуша*. Паводле смакавых якасцей найменне *гаркуша* дакладна адпавядае такому прадстаўніку рыб, як гарчак, паколькі менавіта ён, а не гальян з’яўляецца горкім. Намінацыя *гаркуша* ‘гарчак’, аднакаранёвыя сінонімы да яе, а таксама варыянты з адрознымі формамі роду прадстаўляюць наступны полінайменны рад лексем, засведчаных у паўночна-ўсходнім дыялекце: *гаркуша* (Віцебскі, Бешанковіцкі, Сенненскі, Лёзненскі, Талачынскі, Чашніцкі, Лепельскі, Ушацкі, Шаркаўшчынскі, Глыбоцкі, Мёрскі, Верхнядзвінскі раёны) – *гаркушка* (Віцебскі раён) – *гарчак* (Глыбоцкі, Браслаўскі раёны) – *гарчыца* (Докшыцкі раён) – *гаркуш* (Полацкі раён) [8; с.146; 2; с. 12]. Дыялектолагі і іхтыёлагі адзначаюць падобныя намінацыі ў іншых беларускіх гаворках: *гарчак*, *гаркаўка*, *гарчыца*, *гаркуша*, *гаркушка* (Навагрудскі, Воранаўскі, Мядзельскі, Слуцкі, Старадарожскі, Іванаўскі раёны) [5; с. 69; 11; с.569]. У рускіх пскоўскіх гаворках бытуюць аднакаранёвыя сінонімы: *горькуша*, *горькавка*, *горявка* ‘род плоткі’ [6; с.115]; на ўкраінскім Палессі – *гаркушка* ‘гарчак’ [3; с.8].

У гаворках Паазер’я адсутнічаюць абсалютныя сінонімы ў абазначэнні гарчака. У іншых беларускіх гаворках дыялектолагі засведчылі наступныя намінацыі: *альхоўка*, *альшанка*, *пукас*, *маляўка*, *смярдзюха*, *сталетка*, *сібель* [5; с. 69]. Найбольш пашыранай у дыялектнай мове з’яўляецца назва *гаркуша*. Навуковы номен *гарчак* сустракаецца спарадычна. Прапанова да наменклатурнай назвы *гарчак* дадаць аднакаранёвы сінонім *гарчыца* ўяўляецца няўзгодненай з нормамі тэрміналогіі [1; с.8].

Прадстаўленае найменне *гаркуша* для абазначэння гальяна звычайнага таксама бытуе ў гаворках Паазер’я. Полінайменны рад уласналексічных супрацьстаўленых адрозненняў прадстаўлены наступнымі лексэмамі: *гаркуша* (Гарадоцкі, Віцебскі, Бешанковіцкі, Сенненскі, Аршанскі, Дубровенскі, Талачынскі, Ушацкі, Глыбоцкі, Мёрскі раёны) – *гальян* (Глыбоцкі, Гарадоцкі раёны) – *аўдотка* (Бешанковіцкі, Полацкі

раёны) – *крумела* (Шаркаўшчынскі раён) – *цыганка* (Сенненскі раён) – [8; с.146; 2; с. 12]. У Гарадоцкім раёне, дзе назіраецца мяккаэрасць гаворак, адзначаны фанематычны варыянт *гарькуша* [2; с. 12]. У Шаркаўшчынскім і Глыбоцкім раёнах засведчаны варыянты з адрознымі формамі роду: *крумела* ж. (Шаркаўшчынскі раён) – *крумель* м. (Глыбоцкі раён) [2; с. 12]. На тэрыторыі Беларусі бытуюць наступныя найменні для абазначэння гальяна: *гаркуша*, *гаркушка* (Мінскі, Віленскі раёны), *сіняўка* (Чэрвенскі раён), *курмяўка* (Гродзенскі раён), *аўдотка*, *вудодка* ‘дробная рыбка’ (Краснапольскі, Чэрыкаўскі раёны) [5; с. 69]. Іхтыёлагі засведчылі такія мясцовыя назвы, як *красаўка*, *маляўка*, *залатоўка*, *скамарох*, *фарэлька*, *пестрак*, *голыш*, *крумела* [11; с.549; 4]. У рускіх пскоўскіх гаворках зафіксавана назва *горькуха* ‘гальян’ [6; с.112]. Некаторыя намінацыі выяўляюць знешнія адзнакі гэтага прадстаўніка іхтыяфаўны. Своеасаблівы рэгіянальны дублет *цыганка* з’яўляецца метафарычным утварэннем, як і іншыя народныя беларускія найменні: *скамарох*, *красаўка*, *залатоўка*. Яны адлюстроўваюць яркасць і стракатасць афарбоўкі гальяна.

Нераспазнаванне дробных відаў рыб садзейнічала ўтварэнню лексіка-семантычных адрозненняў: *гаркуша* ‘гальян’ – *гаркуша* ‘гарчак’ [5; с. 69]; *аўдотка* ‘гальян’ – *аўдотка* ‘падкаменшчык’ [11; с.66; 7; с.199]; *крумель* ‘гальян’ – *крумель* ‘пячкур’ [2; с. 12; 9; 10].

Навуковы номен *гальян* амаль не засведчаны ў гаворках Паазер’я. Самым распаўсюджаным у гаворках поўначы Беларусі з’яўляецца найменне *гаркуша*, адзначаецца і ў іншых гаворках Беларусі [11; с.549]. Спецыялістамі прыняты рускі номен *гальян* [7; с.59], магчыма, таму, што ў народных гаворках адсутнічае макраарэал адной якой-небудзь назвы ў абазначэнні гэтага віду.

Заклучэнне. Такім чынам, для абазначэння такіх прадстаўнікоў іхтыяфаўны, як гарчак і гальян, у гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту і іншых беларускіх гаворках выяўлена функцыянаванне полінайменных радоў і дыялектных адрозненняў. Разнастайнасць лексіка-семантычных адрозненняў тлумачыцца неадрозненнем гарчака і гальяна, іх малакаштоўнасцю ў рыбалоўстве. Для народных эквівалентаў характэрны размоўны характар, неўнармаванасць, уплыў марфалагічных і фанетычных асаблівасцей гаворак розных рэгіёнаў Беларусі. У гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту бытуюць як агульнавядомыя народныя намінацыі, так і спецыфічныя для абазначэння дадзеных прадстаўнікоў іхтыяфаўны. Лінгвагеаграфічнае даследаванне пашырэння народных намінацый рыб у беларускіх гаворках дазваляе ўдакладніць некаторыя спрэчныя пытанні ўнармавання навуковай іхтыялагічнай наменклатуры.

1. Анаціраваны спіс хрыбетных жывёл Беларусі: метадычныя рэкамендацыі / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага. – Мінск, 1993. – 42 с.

2. Грачыха, Т.А. Дыялектны тэматычны слоўнік іхтыя- і герпетафаўны Беларускага Паазер’я / Т.А. Грачыха. – Віцебск: Выд-ва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. – 31 с.

3. Дейніченко, Н.П. Зоологическая лексика в восточно-полесском говоре украинского языка: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.П. Дейніченко; Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1985. – 22 с.

4. Жуков, П.И. Определитель рыб Белорусской ССР. (Справочник для практ. работников) / П.И.Жуков. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1960. – 123 с.

5. Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік / склад. В.Д. Астрэйка [і інш.]; рэд. Л.П.Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск, 1999. – 239 с.

6. Максимов, В.И. Некоторые особенности суффиксального образования названий животных в диалектах (на материале лексики псковских говоров) / В.И. Максимов // Лексика русских народных говоров. - М.-Л.: Наука, 1966. - С. 106-126.

7. Радкевич, В.А. Биологическая терминология и номенклатура: Словарь русско-белорусский-латинский, белорусско-русский / В.А. Радкевич, Л.М. Вардомацкий, А.А. Лешко; лингв. ред. Н.В. Бирилло. – Минск., 1993. – 479 с.

8. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Тэкст : электронны // Рэпозіторый ВДУ імя П.М.Машэрава. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14704> (дата звароту: 10.12.2025). – Электрон. копія друк. выд.: ВДУ імя П.М.Машэрава, 2012. Ч. 1. 304 с.

9. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю.Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.] – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т.2. – 728 с.

10. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: у 2 т. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – Т.1. – 287 с.

11. Эцыклапедыя прыроды Беларусі: у 5 т. / гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск: БелСЭ, 1983. – Т. 1. – 575 с.